

<https://doi.org/10.5559/di.26.1.02>

ULOGA RELIGIOZNOSTI U KRIZNIM DRUŠTVENIM SITUACIJAMA

Primjer Domovinskog rata u Vukovaru

Ivana BENDRA
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar –
Područni centar Vukovar, Vukovar

UDK: 316.485.26(497.544Vukovar)"199":27-4
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 21. 7. 2016.

Rad se temelji na istraživanju provedenom u okviru doktorske disertacije Bendra, I. (2015). *Religioznost stanovnika Vukovara za vrijeme opsade 1991.* (Neobjavljena doktorska disertacija). Hrvatski studiji, Zagreb.

Cilj je istraživanja utvrditi ulogu i značenje religioznosti na individualno i društveno ponašanje katoličkoga stanovništva grada Vukovara prilikom njihova suočavanja s kriznom ratnom situacijom (Domovinskim ratom 1991.). U istraživanju je primijenjena metodologija utemeljene teorije (paradigmatski model Straussa i Corbin) te kvalitativne istraživačke metode (12 dubinskih intervjua i analiza 72 publikacije u okviru zbirke knjiga o Domovinskom ratu u Vukovaru). Rezultati istraživanja upućuju na zaključak kako se među stanovništvom, koje primarno pripada tradicionalnoj crkvenoj religioznosti, aktualizirao poseban oblik osobne, izvanobredne, religioznosti, uvjetovan specifičnim okolnostima u kojima su se nalazili. Razvijenom supstantivnom utemeljenom teorijom utvrđeno je kako stanovništvo primarno prakticira individualni osobni odnos prema transcendentnom biću (Bogu), koji ima pozitivnu ulogu u procesu suočavanja stanovništva s novonastalim okolnostima te snažno utječe na njihovo individualno i društveno ponašanje. Prakticiranje takva odnosa omogućuje im postizanje sekundarne kontrole nad vlastitim životom, kao supstituciju za nemogućnost primarne kontrole, te razvijanje duhovne snage i na taj način lakše suočavanje s kriznom društvenom/ratnom situacijom.

Ključne riječi: tradicionalna religioznost, osobna religioznost, religiozno iskustvo, religijska praksa, paradigmatski model utemeljene teorije, Domovinski rat u Vukovaru

Ivana Bendra, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar –
Područni centar Vukovar, J. J. Strossmayera 25, 32 000 Vukovar.
E mail: Ivana.Bendra@pilar.hr

UVOD

U proteklih 25 godina provedena su mnoga znanstvena istraživanja o Domovinskom ratu u Republici Hrvatskoj te napisani znanstveni i publicistički radovi na temu Vukovara u Domovinskom ratu 1991. No, unatoč tomu, do sada nije provedeno ni jedno istraživanje koje bi se odnosilo na propitkivanje uloge i važnosti fenomena religioznosti u kontekstu krizne ratne situacije. Jedino dostupno istraživanje u Hrvatskoj, u kojemu se sveobuhvatnije propitkuje utjecaj rata i društvene krize na odnos vjernika prema Crkvi i vjeri, jest sociološko istraživanje provedeno 1994. na području Đakovačke i Srijemske biskupije (Šundalić, 1999). Riječ je, naime, o istraživanju kojim je proučavan konfesionalni identitet i identifikacija vjernika u uvjetima društvene krize, a analizom se pratio utjecaj promijenjenoga političkog ozračja, društvene krize – rata – te lokalne životne sredine (urbane ili ruralne) na aktualnu i tradicionalnu konfesionalnost.

U ostalim istraživanjima, prije svega mikroanalizama pojedinih aspekata uloge i važnosti fenomena religioznosti u Domovinskom ratu, ističe se ona o važnosti krunice (Šantić, 2000; Mihaljević i Krezo, 2002; Perković, 2000, 2012; Burilović i Parlov, 2013). Tako se u radovima navedenih autora ističe kako je krunica, kao religijski simbol, predstavljala izvor posebne duhovnosti i snage hrvatskih branitelja. Ističe se i njezina pomoć da hrvatski branitelji, unatoč okruženosti nasiljem i brutalnošću neprijatelja, ostanu pravedni (Burilović i Parlov, 2013, str. 169; Šantić, 2000, str. 48). Na koncu se, kao znak raspoznavanja i identifikacije branitelja, ali i njihove vjere koja ih je štitila i bodrila u najtežim trenucima, krunica predstavlja i kao simbol Domovinskog rata.

Osim o važnosti krunice, progovaralo se i o duhovnosti, kao jednom od bitnih čimbenika obrane grada Vukovara od srpskog agresora (Perković, 2000, 2012), o odnosu Srpske pravoslavne crkve naspram Katoličke crkve, prema srpskoj agresiji na grad Vukovar (Mihaljević, 2011a, 2013), o važnosti katoličkih svećenika za stanovništvo grada Vukovara tijekom opsade 1991. (Mihaljević, 2005, 2007, 2011a, 2011b) te o Vukovaru kao paradigmi Muke (Mihaljević, 2005, 2006).

Osim navedenih mikroanaliza o pojedinim aspektima važnosti religioznosti u Domovinskom ratu, doprinos u proučavanju uloge religije (Crkve) u širem kontekstu društveno-političkih promjena, koje su uslijedile nakon 1990., imaju i socio-religijska istraživanja, koja upućuju na promjenu društvenoga značenja religije (i Crkve) u Hrvatskoj. U kontekstu uočenih promjena u njima se upozorava na osjetan porast iskazivanja religioznosti te rasprostranjenost primarno tradicionalne crkvene religioznosti među hrvatskim građanima (Marinović Bobinac, 2005; Marinović Jerolimov, 1999, 2000, 2005a, 2005b;

Črpić i Zrinščak, 2010).¹ U tom smislu važno je istaknuti istraživanje koje su 2010. proveli Mihaljević i Bendra, kao jedino do sada provedeno socioreligijsko istraživanje na području grada Vukovara za ratno razdoblje 1991. (Mihaljević i Bendra, 2012).² Ovim istraživanjem, koje je imalo za cilj utvrditi razinu i ulogu religioznosti među katoličkim stanovništvom grada Vukovara za vrijeme opsade 1991. godine, uz uočeno povećanje razine religioznosti u odnosu na predratno razdoblje³ također je potvrđena primarna rasprostranjenost tradicionalne crkvene religioznosti među katoličkim stanovništvom grada Vukovara (Mihaljević i Bendra, 2012).⁴ S obzirom na to da, u okviru prostornih ograničenja ovoga rada, ne možemo detaljnije predstaviti cjelokupno istraživanje, istaknut ćemo samo kako su njime uočene i određene specifičnosti, a koje se tiču aktualne religioznosti u kontekstu krizne ratne situacije 1991. Naime, rezultati ovoga istraživanja pokazali su rasprostranjenost dimenzije religijske prakse primarno na osobnoj, izvanobrednoj, razini (osobna molitva). Takav je rezultat zapravo i samorazumljiv, ako se uzme u obzir činjenica da se stanovništvo nalazilo u specifičnom kontekstu (kriznoj ratnoj situaciji) i specifičnim okolnostima (boravak u skloništim/naratištu i/ili u zatočeništvu), a koji su onemogućavali prakticiranje institucionalnog oblika religioznosti.

Uz uočenu pojavu prakticiranja primarno osobne molitve, uočene su i druge specifičnosti koje su upućivale na značaj osobne, izvanobredne, religioznosti za stanovništvo koje se nalazilo u kriznoj ratnoj situaciji, poput velikoga broja ispitanika koji je izjavio da im je upravo osobna molitva davala snagu da se lakše suoče s teškom situacijom u kojoj su se nalazili (87,5%), velikoga broja muških ispitanika koji je izjavio kako je uza se imao sakralni predmet – krunicu (64, 47%) te velikoga postotka stanovništva koji je izjavio da je doživio određeno osobno religiozno iskustvo⁵ (Mihaljević i Bendra, 2012; Bendra, 2015; Bendra i Mihaljević, 2016). S obzirom na uočenu važnost osobne religioznosti za katoličko stanovništvo u danim okolnostima, autori ovoga istraživanja došli su do zaključka da je primijenjena kvantitativna istraživačka metoda (standardizirani strukturirani intervju) nedostatna da se istraži i sveobuhvatnije razumije njezina uloga i važnost za stanovništvo u istraživanom specifičnom kontekstu (Bendra, 2015; Bendra i Mihaljević, 2016).⁶

Stoga je, kako bi se sveobuhvatnije istražio i utvrdio značaj takva oblika osobne, izvanobredne, religioznosti, koji se pojavio uvjetovan specifičnim kontekstom krizne ratne situacije (Domovinski rat u Vukovaru 1991.), među stanovništvom koje primarno pripada tradicionalnoj crkvenoj religioznosti, autorica ovoga rada provela kvalitativno istraživanje od 2012. do 2014. Kako bi se navedeno ostvarilo, u istraživanju je pri-

mijenjena metodologija utemeljene teorije, u okviru koje je stavljen naglasak na sljedeće dimenzije religioznosti:

- dimenziju religijske prakse na individualnoj razini (izvanobrednoj), koju, u okviru primijenjene metodologije, u nastavku rada nazivamo religijskim djelovanjem i definiramo kao svrhovito ili namjerno djelovanje pojedinaca ili skupina, koje se poduzima kako bi se, u kontekstu određenih nepovoljnih uvjeta, lakše suočili s nekim problemom (Strauss i Corbin, 1998, str. 128-135)

- dimenziju osobnoga religioznog iskustva, definiranog kao najintenzivnije iskustvo koje čovjek može iskusiti, koje u sebi uključuje osjećaj komunikacije s nadnaravnim te snažno utječe na vjernika i vodi ga u daljnjem ponašanju, djelovanju i razmišljanju (Wach, 1962; Tadić, 1998; Marinović Bobinac, 2000, 2005).

U okviru primijenjene metodologije, naglasak je stavljen na utvrđivanje utjecaja religijske prakse na individualnoj razini i doživljenih religioznih iskustava na pojavu određenih religioznih stavova i u konačnici na cjelokupnu ulogu na individualno i društveno ponašanje.

Istraživanje je rezultiralo razvijenom supstantivnom utemeljenom teorijom o religioznosti stanovnika grada Vukovara tijekom Domovinskoga rata. Stoga je cilj ovoga rada, predstavljajući razvijenu supstantivnu utemeljenu teoriju, pokazati koju je ulogu imao fenomen religioznosti u individualnom i društvenom ponašanju katoličkoga stanovništva grada Vukovara prilikom njihova suočavanja s kriznom ratnom situacijom (Domovinskim ratom 1991.).

METODE ISTRAŽIVANJA

Metode prikupljanja podataka

Da bismo postigli sveobuhvatnu analizu fenomena religioznosti i razvijanja supstantivne utemeljene teorije, u istraživanju je primijenjena *triangulacija podataka*, odnosno kombinirana upotreba raznih izvora podataka (Denzin i Lincoln, 2000).

Analiza tekstualne građe zbirke knjiga o Domovinskom ratu u Vukovaru

Kvalitativnom analizom obuhvaćene su publikacije u okviru tekstualne građe zbirke knjiga o Domovinskom ratu u Vukovaru, gdje je odabir publikacija proveden u dvije faze. Naime, za analizu publikacija koje su izdane od 1991. do 2010. popis publikacija preuzet je od Cvikić, prema kojoj je u navedenom razdoblju objavljeno 258 publikacija, koje se u cijelosti ili djelomično odnose na Domovinski rat u Vukovaru (Cvikić, 2012). Za potrebe ovoga istraživanja iz navedenog su popisa izdvo-

jene one skupine publikacija u kojima su dana osobna svjedočanstva izravnih sudionika događanja u Vukovaru 1991. godine, dakle one koje se odnose na osobne dnevnike, memoare, autobiografije i biografije:⁷

1. *Naracije kao kronike o ratnim događanjima i osobnim ratnim iskustvima u Vukovaru; memoari i monografska izdanja* (od ukupno analizirano 37 publikacija, zapisanih svjedočanstava o osobnoj religioznosti pronađeno je u 15 knjiga, u obliku jednoga ili nekoliko citata, ponegdje i u obliku većeg ulomka).

2. *Naracije kao priče o osobnim ratnim iskustvima; dnevnici i autobiografije* (od ukupno analiziranih 50 publikacija, svjedočanstva o osobnoj religioznosti nalaze se u 36 knjiga, u obliku većeg ulomka, jednoga ili nekoliko citata).

3. *Naracije kao kronike o ratnim događanjima i osobnim ratnim iskustvima u Hrvatskoj; biografije, memoari, monografije (u kojima se spominju ili su uključeni dijelovi o ratnim zbivanjima u Vukovaru)*. Od ukupno 80 publikacija, u 40 se Vukovar spominje samo na jednoj stranici, a u preostalim 40 u okviru manjeg odjeljka. S obzirom na opseg prostora posvećenoga Vukovaru, broj citata s osobnim religioznim svjedočanstvima nalazi se u samo 8 knjiga.

Prema tome, do 2010. godine od ukupno 258 publikacija, koje se u cijelosti ili djelomično odnose na Domovinski rat u Vukovaru, za potrebe ovog istraživanja izdvojeno je 167 publikacija, koje su, s ciljem pronalaženja zapisa osobnih religioznih svjedočanstava, detaljno analizirane, redak po redak, prema primijenjenoj metodologiji. Ukupno je zapisanih svjedočanstava o osobnoj religioznosti pronađeno u 59 publikacija.

Na prvi pogled ta brojka i nije neki pokazatelj iz kojeg bi se vidjela važnost osobne religioznosti za stanovnike grada Vukovara u navedenom razdoblju. No ako se uzme u obzir da se od ukupno 167 publikacija njih 80 odnosi na svjedočanstva na razini cijele Hrvatske te da je u navedenim publikacijama Vukovaru posvećeno samo nekoliko rečenica (40 publikacija) ili nekoliko stranica (40 publikacija), onda je jasno da dio publikacija ne može biti mjerodavan pokazatelj za važnost religioznosti stanovnicima grada Vukovara.

S druge strane, kod publikacija koje su potpuno posvećene ratnim događanjima u Vukovaru (87) prepoznaju se dvije odvojene tematske cjeline, koje se međusobno uvelike razlikuju prema sadržaju, ali obje naznačuju da ako se u obzir uzmu publikacije koje se potpuno odnose na ratna događanja u Vukovaru 1991., broj onih u kojima su dani zapisi o osobnim religioznim svjedočanstvima postaje znatno veći. Tako je u publikacijama koje su prije svega ratne kronike (monografska izdanja, memoari) zapisanih osobnih religioznih

svjedočanstava pronađeno u 15 publikacija (od ukupno 37), gdje se već vidi povećanje u odnosu na prethodnu skupinu. Kada se u analizu uzmu u obzir publikacije koje se odnose na opisivanje utjecaja ratnih događanja na osobnoj razini (dnevni i autobiografije), onda ta brojka postaje još važnija te se vidi da je od ukupno 50 publikacija iz ove skupine u 36 opisana i važnost osobne religioznosti.

Nadalje, za razdoblje od 2010. do 2014. provedeno je samostalno istraživanje o izdanim publikacijama te je, na temelju analize dostupne građe u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i zbirke Vukovariensia u Gradskoj knjižnici Vukovar, načinjen popis s dodatnih 29 publikacija.⁸ Analizom ovih publikacija zapis o osobnim religioznim svjedočanstvima sudionika Domovinskoga rata u Vukovaru pronađen je u 13 publikacija.

Dakle, ukupno je od 1991. do 2014. pronađeno zapisa u 72 publikacije, nakon čega su izdvojeni citati detaljno analizirani prema primijenjenoj metodologiji.

Dubinski intervjui

Drugoj primijenjenoj metodi prikupljanja podataka – metodi dubinskih intervjua – pristupilo se u svrhu sveobuhvatnije analize istraživana fenomena. Uzorkovanje je teorijski utemeljeno kako bi se osiguralo svrhovito prikupljanje podataka, za vrijeme kojega je istraživač u potrazi za događajima, lokacijama ili osobama (iz već prikupljenih podataka ili dodatnim prikupljanjem podataka) koji će mu omogućiti identificiranje varijacija unutar dobivenih podataka (kategorija) i njihovo popunjavanje u smislu svojstava i dimenzija (Strauss i Corbin, 1998). Stoga su dubinski intervjui provedeni na manjem broju ispitanika, gdje je riječ o namjernom uzorku, tipičnom za populaciju čije mišljenje želimo istražiti (Milas, 2005, str. 587).

Kriterij za odabir namjernoga (teorijskoga) uzorka bio je da su ispitanici boravili u Vukovaru od 24. kolovoza do 18./19. studenoga 1991. i/ili da su boravili u nekom od srpskih koncentracijskih logora (do 14. kolovoza 1992. godine). Dakle, kako bi u istraživanju bile zastupljene različite skupine, koje bi se mogle razlikovati prema mišljenju i iskustvima o istraživanoj temi te uvjetima u kojima su se nalazili u kontekstu Domovinskoga rata u Vukovaru (boravak u podrumima/skloništima, na ratištu ili u nekom od srpskih koncentracijskih logora), u istraživanje su, osim civila zatočenih u podrumima/skloništima i branitelja, bili uključeni i civili/branitelji koji su nakon okupacije Vukovara boravili određeno vrijeme u nekom od srpskih koncentracijskih logora. Stoga su ispitanici odabrani po kriteriju pripadanja pojedinim ciljanim skupinama te su primjenom *uzorka tipičnih slučajeva* odabrani prema pri-

padnosti pojedinim udrugama proizašlima iz Domovinskoga rata u Vukovaru: pripadnici Udruge zatočenika srpskih koncentracijskih logora: "Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora" (HDLSKL), pripadnici Udruge branitelja grada Vukovara: "Hrvatskih vojnih invalida Domovinskoga rata" (HVIDRA) i pripadnice Udruge zlostavljanih žena u Domovinskom ratu: "Sunčica" te dvije civilne osobe odabrane *tehnikom "snježne grude"*. S obzirom na primijenjenu metodologiju, broj ispitanika u provođenju dubinskih intervjua određivao se teorijskom zasićenošću podataka. To znači da su se intervjui provodili sve dotle dok se prikupljeni podatci nisu počeli ponavljati. Stoga je od srpnja do rujna 2014. provedeno 12 dubinskih intervjua. Od navedenih 12 ispitanika, 4 osobe pripadale su skupini civila (1 muškarac, 3 žene), 8 skupini branitelja (muškarci) te 6 zatočenicima srpskih koncentracijskih logora (4 muškarca, 2 žene). Kod pojedinih ispitanika došlo je do preklapanja skupina, tako da su dvije ženske civilne osobe ujedno i pripadnice skupine zatočenica srpskih koncentracijskih logora. Isto tako od 8 ispitanika iz skupine branitelja 4 su pripadnici i skupine zatočenika srpskih koncentracijskih logora.

Metodologija utemeljene teorije

Slijedom navedenoga, kako bi se ovim kvalitativnim istraživanjem dobila mogućnost sveobuhvatnijeg objašnjenja i dubljeg razumijevanja uloge i važnosti izvanobredne, osobne religioznosti u okviru istraživanoga specifičnog društvenog konteksta (krizne/ratne situacije) i nad specifičnom populacijom (civilni, branitelji i zatočnici srpskih koncentracijskih logora), u analizi prikupljenih podataka primijenjena je metodologija utemeljene teorije. Utemeljena teorija, koja označuje skup dobro razvijenih kategorija, usustavljeno međusobno povezanih izjavama o konceptualnim odnosima između kategorija, čini teorijski okvir koji objašnjava neke relevantne društvene, psihološke, obrazovne i druge fenomene (Strauss i Corbin 1998, str. 22). Najčešće se primjenjuje upravo u situacijama kada se, na temelju viđenja određenoga broja sudionika, žele istražiti promjene u ljudskom ponašanju u okviru određenih specifičnih društvenih konteksta, posebice ako je riječ o osjetljivim ili teško dostupnim društvenim skupinama. Dodatno se primjenjuje u slučajevima kada su postojeće teorije neadekvatne za istraživanu temu ili uopće nije moguće pronaći teoriju koja bi bila primjenjiva na uzorak populacije koja je u interesu istraživanja (Creswell, 2000, str. 103). S obzirom na to da je težište ovog istraživanja bilo u otkrivanju uloge osobne, izvanobredne religioznosti nad specifičnom populacijom i u okviru specifičnoga društvenog konteksta, za koje se primje-

na kvantitativnih istraživačkih metoda i postojećih teorijskih okvira pokazala nedostatnom, navedena je metodologija odabrana kao najprimjerenija upravo zbog mogućnosti koje pruža za sveobuhvatnije i slojevitije istraživanje fenomena o tom pitanju.⁹ Stoga je primjenom paradigmatškoga modela utemeljene teorije (Strauss i Corbin, 1998) dobivena mogućnost utvrđivanja kategorija informacija koje se odnose na:

- izravne i neizravne uvjete (uzroke) koji su doveli do promjena kod fenomena religioznosti
- proučavani fenomen religioznosti, odnosno na pojavu religijskoga djelovanja, religioznih stavova i osjećaja, nastalih kao odgovor na nepovoljne uvjete
- posljedice religijskoga djelovanja i religioznih stavova i osjećaja na individualno i društveno ponašanje katoličkoga stanovništva grada Vukovara tijekom boravka u navedenom kontekstu.

Primjenom ove metodologije razvijena je supstantivna utemeljena teorija, koja je proizašla izravno iz prikupljenih podataka, sustavno i detaljno analiziranih metodom konstantne komparativne analize i procesima kodiranja (otvoreno, aksijalno i selektivno). Detaljan postupak stvaranja relacijskih odnosa među podacima, kao i postupak razvijanja kategorija i središnje kategorije, koji su na konceptualnoj razini povezali dobivene rezultate i u konačnici doveli do razvijanja analitičke priče, predstaviti će se kroz razvijenu teoriju koja objašnjava ulogu fenomena religioznosti u kontekstu suočavanja stanovništva grada Vukovara s kriznom ratnom situacijom.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Analitički prikaz razvijanja supstantivne utemeljene teorije

Nakon provođenja faze prikupljanja podataka pristupilo se objedinjenoj detaljnoj analizi svih izdvojenih citata sa zapisima o osobnim religioznim svjedočanstvima iz tekstualne građe zbirke knjiga o Domovinskom ratu u Vukovaru te transkriptima dubinskih intervjua. Tijekom toga prvog analitičkog postupka (otvorenog kodiranja) podatci su detaljno analizirani i raščlanjeni na smislene dijelove, na temelju kojih su proizašla 494 koda.¹⁰ Dobiveni su kodovi potom grupirani prema sličnosti i smislu u kategorije. Nadalje, nakon početne analize podataka utvrđena je bitna različitost među svjedočanstvima, u smislu određenih specifičnosti unutar definiranih kategorija, kod iskaza pripadnika civila, branitelja i zatočenika. Stoga su, kako bi se utvrdilo na koji način definirana svojstva/osobine pojedinih kategorija variraju te omogućila veća raznolikost i sveobuhvatnost razvijene supstantivne utemeljene teorije, kao dimenzije pojedinih kategorija određene tri dimenzije: civili, branitelji i civili/branitelji zatočenici.

● **TABLICA 1**
Popis kategorija
prema dimenzijama

Nakon početnoga identificiranja velikoga broja kategorija, zajedno s pripadajućim svojstvima, za vrijeme *aksijalnoga kodiranja* proveden je postupak ponovnoga povezivanja podataka na razini svojstava i sličnosti, kojom su prilikom kategorije stavljene u međuodnos kako bi se dobilo potpunije objašnjenje o fenomenu religioznosti. Nakon završetka navedenoga postupka analizom 12 dubinskih intervjua i 72 publikacije o Domovinskom ratu u Vukovaru proizašlo je 12 kategorija za skupinu civila, 14 za skupinu branitelja i 13 za skupinu zatočenika srpskih koncentracijskih logora.

Civili	Branitelji	Zatočenici
1 Fizički uvjeti boravka u podrumima/skloništima	1 Fizički uvjeti boravka na ratištu	1 Fizički uvjeti boravka u logorima
2 Psihički uvjeti boravka u podrumima/skloništima	2 Psihički uvjeti boravka na ratištu	2 Psihički uvjeti boravka u logorima
3 Molitva	3 Molitva	3 Molitva
4 Razgovor s Bogom	4 Nošenje sakralnih predmeta	4 Nošenje i izradba sakralnih predmeta
5 Božja pomoć i zaštita	5 Razgovor s Bogom	5 Razgovor s Bogom
6 Spas života	6 Božja pomoć i zaštita	6 Božja pomoć i zaštita
7 Osjećaj Božje prisutnosti	7 Spas života	7 Spas života
8 Predavanje sudbine u Božje ruke	8 Osjećaj Božje prisutnosti	8 Osjećaj Božje prisutnosti
9 Zahvalnost	9 Predavanje sudbine u Božje ruke	9 Predavanje sudbine u Božje ruke
10 Svećenici	10 Zahvalnost	10 Zahvalnost
11 Duhovna snaga	11 Vjernik na ratištu	11 Svećenici
12 Osobna religioznost	12 Svećenici	12 Duhovna snaga
	13 Duhovna snaga	13 Osobna religioznost
	14 Osobna religioznost	

Iz tablice se vidi kako je istraživanje rezultiralo sa 12 jednakih kategorija za sve tri ciljane skupine. Ono po čemu se razlikuje skupina branitelja od preostalih dviju skupina jest kategorija Vjernik na ratištu, dok se skupina branitelja i zatočenika razlikuju od skupine civila po kategoriji Nošenje sakralnih predmeta, koja je posebice važna za skupinu branitelja. Skupina zatočenika razlikuje se od preostalih dviju skupina po četvrtoj kategoriji, u kojoj kod skupine zatočenika stoji, osim nošenja, i izradba sakralnih predmeta.¹¹

Nadalje, nad navedenim je kategorijama proveden postupak međusobnoga povezivanja i objedinjavanja za sve tri di-

menzije, na temelju kojih je nastalo 14 kategorija, koje su potom sortirane, u skladu s primijenjenim paradigmatiskim modelom, i to tako da se odnose na:

- fenomen religioznosti (Osobna religioznost, Vjernik na ratištu, Svećenici)
- uvjete koji su utjecali na promjene proučavanoga fenomena (Fizički/Psihički uvjeti boravka)
- promjene fenomena religioznosti, manifestirane kao pojava određenih religijskih djelovanja te religioznih stavova i osjećaja (Molitva, Nošenje i izradba sakralnih predmeta, Razgovor s Bogom, Božja pomoć i zaštita, Spas života, Osjećaj Božje prisutnosti, Predavanje sudbine u Božje ruke i Zahvalnost)
- posljedice religijskoga djelovanja i religioznih stavova i osjećaja na individualno i društveno ponašanje katoličkoga stanovništva u kontekstu Domovinskog rata u Vukovaru 1991. (Duhovna snaga).

Prilikom *selektivnoga kodiranja* proveden je proces integracije i pročišćavanja teorije te odabira središnje kategorije, koja povezuje i objedinjuje sve druge kategorije i na taj način oblikuje cjelinu kojom se objašnjava uloga fenomena religioznosti u procesu suočavanja stanovništva s kriznom ratnom situacijom. Kao središnja kategorija odabrana je kategorija nazvana Individualni osobni odnos prema transcendentnom biću (Bogu), koja odgovara svim kriterijima koji su, prema primijenjenoj metodologiji, potrebni kako bi se odredila kao središnja: ima veliku važnost u objašnjavanju fenomena religioznosti u navedenom kontekstu, često se pojavljuje u podacima, lako se povezuje s drugim kategorijama i ima implikacije na općenitost teorije (Strauss i Corbin, 1998, str. 147).

Navedenu pojavu individualnog i osobnog odnosa prema transcendentnom biću (Bogu) u kontekstu Domovinskog rata u Vukovaru 1991. karakteriziraju sljedeće osobine, koje su ujedno i elementi kojima će biti objašnjena razvijena supstantivna utemeljena teorija:

- supstitucija (sekundarna umjesto primarne kontrole nad vlastitim životom)
- nadilaženje imanentnoga, ovozemaljskog svijeta
- kolaborativan način suočavanja s kriznom društvenom situacijom
- nemogućnost prakticiranja institucionalnog oblika religioznosti u kriznim ratnim situacijama
- način samokontrole
- individualnost
- samostalnost u oblikovanju odnosa.

Razlog odabira Individualnog osobnog odnosa prema transcendentnom biću kao ključne, središnje, kategorije leži u činjenici kako se njezinim odabirom htjelo istaknuti da su se pri-

padnici svih triju ciljanih skupina odnosili prema transcendentnom biću, Bogu, na specifičan, osoban način. Takav individualni osobni odnos prema transcendentnom biću, Bogu, bio je uvelike uvjetovan i specifičnim kontekstom, u kojem su se nalazili pripadnici pojedinih ciljanih skupina, što pokazuje i sljedeći citat:

Mene su odveli u samicu, dole u podrumu, mislim 2. veljače 1992., u Mitrovici. E, a ono nema prozora, a ja u majici od Univerzijade ... Temperatura je pala na minus 20°. Nisu mi dali dva dana ništa jesti. Nema spavanja, kakvo spavanje. Bio sam u samici 6 mjeseci ... (Nikola)

Isto tako, on je stvaran i zbog specifičnih potreba, koje su bile određene takvim nehumanim uvjetima boravka, kao i teškim psihofizičkim stanjem, zbog kojih su se vrlo često obraćali Bogu osobnim molitvama:

Boga sam se, kako je vrijeme prolazilo, sjetio i po nekoliko puta na dan. Jednostavno, tražio sam dodatnu snagu u vjeri, tražio sam kao i drugi odgovore na pitanja koja su nas mučila. Kad je bilo najteže, molio sam Boga da mi da snage da izdržim, da ne pokleknem. (Runtić, 2009, str. 272)

Njihove molitve bile su vrlo često samostalno oblikovane, dok su klasične, institucionalno (crkveno) oblikovane molitve rjeđe primjenjivane. Među onima koje su zapisane vidi se da su se izgovarale za pomoć u konkretnim potrebama, poput molitve za pomoć u izbavljenju iz logora:¹²

... Ne odbij moju prošnju i svojim posredstvom kod Gospodina Boga isprosi mi milost da se što prije izbacim odavde ako je to dobro za moju dušu. Molim milost izlaska iz zatvora te pomoć u ovoj mojoj potrebi i nevolji ... (Matić, 2001, str. 305)

ili za pomoć u trenucima mučenja:

Molim Boga da ne dozvoli da pred njima padnem, osjećam toplinu od krvi i udaraca i opet muk ... (Rehak i Sučić, 2006, str. 210)

Na koncu, odabirom individualnog osobnog, samostalno osmišljenog odnosa prema transcendentnom biću kao središnje kategorije htjelo se pokazati kako je stvaranje takva odnosa predstavljalo i težnju nadilaženja imanentnoga, naime, ovozemaljske teške ratne situacije, nad kojom nisu imali nikakvu kontrolu, čak su postali bespomoćnom žrtvom takve situacije. Primjeri za navedeno ujedinjuju nekoliko definiranih kategorija, poput kategorije Osjećaja Božje prisutnosti i Predavanja sudbine u Božje ruke, gdje je, primjerice, kod skupine branitelja vidljivo kako se religiozni osjećaj Božje prisutnosti pojavljivao u trenucima u kojima im je život bio ugrožen, a koji je utjecao i na pojavu religioznoga stava da svojim životima

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 26 (2017), BR. 1,
STR. 19-40

BENDRA, I.:
ULOGA RELIGIOZNOSTI...

ne upravljaju samo oni nego da im se sudbina nalazi u Božjim rukama:

Ja sam imao osjećaj stalno da ja ne odlučujem sâm o svojoj sudbini. Da Netko drugi umjesto mene odlučuje, jer mi, gdje god smo se kretali ja sam svaki puta, ovaj, prije nekakve situacije koja bi se učinila zlom nama svima, ovaj, kao da bi mi Netko, rekao: "Ne to, već 'aj'mo ovo, ne to 'aj'mo ono", tako da se jednostavno puno stvari događalo u tom trenutku što ja nisam bio svjestan. (Nikola)

Osim uvjerenja da im se sudbina nalazi u Božjim rukama, kao posljedica osjećaja Božje prisutnosti proizašli su i stavovi o Božjoj pomoći i zaštiti, odnosno o Spasu života jedino od Boga i u konačnici stavu da jedino Bogu mogu biti zahvalni što su preživjeli (Zahvalnost), a to se vidi iz sljedećih citata:

Ja moram reći da me vjera održala jer da nisam vjerovao, da nisam vjerovao, da nisam imao tu krunicu, da..., ne znam kako bih izašao. Imao sam situacija da sam se svaki put poslije toga molio, zahvalio se Bogu. Ima nešto u tome. Prva situacija dole na Sajmištu gdje sam bio,... Potrošio sam municiju i punio sam [pušku] i padne mi metak. Ja se sagnem tog istog trenutka, jer metak je nama puno značio. Tad smo, u ono vrijeme, u devetom mjesecu, kad se to dešavalo, imali smo [metaka], ali kasnije nismo imali. Ja sam se sago, bila su dva hitca, meni iznad glave, ja sam se sago dole. Kad se, poslije jedno sat vremena, odbio napad, sve stišalo, ja sam zaboravio, iskreno ću vam reći, za to. 'Mene je', on [suborac] kaže, 'idemo sad vidit' di bi dobio.' Na isto sam mjesto stao. Znam da sam stajao točno na samom ulazu kod vrata. Točno bi me pogodilo u glavu kako sam staj'o." (Ivan)

I sigurno da je Bog bio s nama, ma ne samo tada i onda kad smo lutali šest, sedam dana, kada su nas vozali po Srbiji. I onda isto, jer bilo je strašnih situacija kada sam mislila gotovo je, nema nas više, sve će nas pobiti. Međutim, zahvaljujući dragom Bogu, eto, preživjeli smo. (Ana)

Prikaz razvijene supstantivne utemeljene teorije o religioznosti stanovnika grada Vukovara tijekom Domovinskoga rata

Razvijena supstantivna utemeljena teorija o ulozi religioznosti na individualno i društveno ponašanje u procesu suočavanja stanovništva s kriznom ratnom situacijom na primjeru Domovinskoga rata u Vukovaru 1991. predstaviti će se informacijama u okviru primijenjenoga paradigmatškog modela i elemenata razvijene središnje kategorije.

Stoga je, na temelju istraživanja sa skupinom civila, branitelja i zatočenika srpskih koncentracijskih logora, prije svega vidljivo kako su pripadnici svih triju ciljanih skupina bili izloženi mnogim izravnim i neizravnim uvjetima koji su utjecali

na fenomen religioznosti, odnosno na promjene u religioznom ponašanju (Fizički/Psihički uvjeti boravka). Iako su se ti uvjeti djelomično razlikovali s obzirom na definirane ciljane skupine, općenito uzevši *neizravni uvjeti* odnose se na nehumane uvjete boravka u podrumima/skloništima, na ratištu ili u logorima, odnosno na neprimjeren prostor boravka te nedostatnu opskrbljenost vodom, hranom i higijenskim potrepštinama.¹³ S druge strane, *uvjeti koji su izravno utjecali* na promjene u religioznom ponašanju odnose se na teška psihofizička stanja, koja su najizraženija kod skupine zatočenika u srpskim koncentracijskim logorima. Grubost i razaranja srpskog agresora, kojima su svakodnevno bili izloženi, doveli se ih do sve teže psihofizičkog stanja, na koje je ponajviše utjecalo proživljavanje raznih fizičkih i psihičkih zlostavljanja.¹⁴ Silovanja, kao i ostali oblici fizičkoga zlostavljanja koji su primjenjivani nad stanovništvom, doveli su ih do krajnjih granica izdržljivosti i do osjećaja poniženosti i povrijeđenosti kao ljudskih bića. U takvim situacijama pojedinci su usmjereni prema pronalaženju načina suočavanja i iznalaženja rješenja problema, odnosno uzroka teških psihofizičkih stanja. Naime, u uvjetima u kojima nije bilo mogućnosti za postizanje primarne kontrole nad vlastitim životom, kao ni uvjeta za prakticiranje institucionalne religioznosti, osobna religioznost nametnula se kao jedino moguće rješenje, kao jedini način suočavanja s kriznom ratnom situacijom (Osobna religioznost). Stoga je, u nemogućnosti postizanja primarne kontrole nad vlastitim životom, stanovništvo odabralo *supstituciju* kao obrambeni mehanizam, kao tehniku suočavanja s kriznom ratnom situacijom, kojom se, u nemogućnosti utjecaja na okolinu, pojedinac okrenuo svojoj unutrašnjosti, djelovanjem prema sebi, mijenjanjem i prilagodbom sebe na novonastale okolnosti (Čorić, 2002).¹⁵ Dakle, u kriznoj društvenoj situaciji u kojoj se našlo stanovništvo grada Vukovara tijekom Domovinskoga rata 1991. (opsade grada i naknadno boravka u srpskim koncentracijskim logorima) stanovništvo se okrenulo svojoj unutrašnjosti i traženju utjehe u vlastitoj, osobnoj, religioznosti kao načinu postizanja sekundarne kontrole nad vlastitim životom. Ona se očitovala u prakticiranju individualnog odnosa prema transcendentnom biću (Bogu), kroz koje je katoličko stanovništvo grada Vukovara željelo transcendirati ograničenost imanentnoga područja i nedostatnost smisla situacije u kojoj su se nalazili (Razgovor s Bogom). Upravo im je takav odnos prema transcendentnom (Bogu) otvarao obzorje konačnoga smisla teškoga ratnog društvenog stanja (Tadić, 2002). Takav individualni osobni odnos prema transcendentnom biću, Bogu, nastao kao odgovor na promijenjene društvene okolnosti, odraz je pojedinačnoga pokušaja pronalaženja načina suočavanja s

kriznom ratnom situacijom. Karakterizira ga individualnost i samostalnost u oblikovanju odnosa prema transcendentnom biću. Odabir individualnog odnosa prema transcendentnom biću odraz je i težnje k postizanju samokontrole tijekom proživljavanja teških psihofizičkih stanja. Samokontrola, koja se postizala jačanjem duhovne snage, omogućavala im je da lakše podnose teške i nehumane uvjete boravka i razne oblike psihofizičkoga zlostavljanja (Duhovna snaga).

Individualni i osobni odnos prema transcendentnom biću očitovao se u prakticiranju neizravnoga religijskog djelovanja (Nošenje sakralnih predmeta) i izravnoga religijskog djelovanja (Molitva). Osim prakticiranja religijskoga djelovanja, kod svih ispitanika vidljiva je i pojava osobnoga religioznog iskustva Božje prisutnosti i zaštite. Samo religiozno iskustvo, kao što i Wach ističe, iako doživljeno, teško se može opisati i izreći te se opire opisu, analizi i znanstvenom razumijevanju (Wach, 1962). No unatoč tomu ono ima za posljedicu da vodi i upravlja čovjekovim konkretnim djelovanjem i ponašanjem. Stoga se religiozno iskustvo transcendentnoga (Boga) u ovom istraživanju promatralo kroz pojavu religioznih stavova, nastalih kao posljedica doživljenoga osobnoga religioznog iskustva (Osjećaj Božje prisutnosti), koji su zajedno s prakticiranjem neizravnoga i izravnoga religijskog djelovanja imali za posljedicu utjecaj na ulogu koju je osobna religioznost imala na individualno i društveno ponašanje pojedinaca, odnosno na način suočavanja s kriznom ratnom situacijom.

Analizom dubinskih intervjua i osobnih svjedočanstava u okviru tekstualne građe zbirke knjiga o Domovinskom ratu u Vukovaru uočeni su sljedeći religiozni stavovi: stav kako ih je Bog jedini štitio i čuvao (Božja pomoć i zaštita); stav kako im je život spašen jedino uz Božju pomoć (Spas života); stav kako im je život/sudbina bila jedino u Božjim rukama (Predavanje sudbine u Božje ruke); stav kako jedino Bogu ili nekomu od svetaca, kojima su se obraćali mogu biti zahvalni što su preživjeli razdoblje opsade grada i izlazak iz grada/logora nakon pada grada (Zahvalnost) te u konačnici stav kako im je jedino njihova osobna religioznost pomogla u lakšem podnošenju nehumanih uvjeta boravka i raznih vrsta teških psihofizičkih stanja koja su proživljavali za vrijeme boravka u skloništima/podrumima/ratištu/logoru (Bendra i Mihaljević, 2016).

Na temelju pojave navedenih religioznih stavova vidi se kako su stanovnici grada Vukovara, tijekom suočavanja s kriznom ratnom situacijom i težnje k ostvarenju sekundarne kontrole, kroz prakticiranje individualnoga osobnoga odnosa prema transcendentnom biću (Bogu) primjenjivali tzv. *kolaborativni pristup* u suočavanju s kriznom situacijom. Za takav je pristup karakteristično da pojedinac nije potpuno prepušten

transcendentnom biću (pripustni pristup) niti je usredotočen na sebe (pristup usredotočen na sebe) nego je pojedinac taj koji je odabrao, zajedno s transcendentnim bićem aktivno sudjelovati u suočavanju s kriznom društvenom/ratnom situacijom (Pargament, 1997; Čorić, 2000).¹⁶

Utjecaj religioznosti na individualno ponašanje

Doživljena religiozna iskustva, zajedno s prakticiranjem neizravnoga i izravnoga religijskog djelovanja, imali su za posljedicu da je uloga osobne religioznosti dobila na značenju jer je snažno utjecala na individualno i društveno ponašanje pojedinaca, odnosno na način njihova suočavanja s kriznom ratnom situacijom. Stoga se uloga osobne religioznosti u tom kontekstu očitovala kroz utjecaj na sljedeće čimbenike ponašanja na individualnoj razini:

- duhovno osnaživanje – osobna religioznost pružala je stanovnicima duhovnu snagu koja im je omogućavala lakše suočavanje s nehumanim uvjetima boravka, kao i s raznim oblicima psihofizičkoga zlostavljanja
- kontrola nad vlastitim životom – u trenucima dovedenosti do krajnjih granica izdržljivosti osobna religioznost omogućila im je postizanje sekundarne kontrole nad vlastitim životom.

Utjecaj religioznosti na društveno ponašanje

S druge strane, promatrajući ulogu osobne religioznosti na ponašanje pojedinaca na društvenoj razini, zaključeno je kako se uloga koju je osobna religioznost imala na društveno ponašanje katoličkoga stanovništva grada Vukovara odvijala na dvije podrazine.

Prva se odnosi na društveno ponašanje unutar skupine u kojoj su se nalazili tijekom opsade grada (skupina civila i branitelja) ili boravka u zatočeništvu (skupina zatočenika). Tu je vidljivo kako je važnost i uloga osobne religioznosti bila u *funkciji solidarnosti s drugima u nevoljama* kojima su bili okruženi. Druga se podrazina odnosi na društveno ponašanje katoličkoga stanovništva grada Vukovara, odnosno pripadnika ciljanih skupina, prema srpskom agresoru. Ovdje nas je skup individualnih ponašanja (civila, branitelja i zatočenika) doveo do toga da možemo zaključiti kako je u njihovu društvenom ponašanju osobna religioznost utjecala na sljedeće čimbenike ponašanja:

- dostojanstvenost – kroz ugledanje na Isusa Krista težili su dostojanstvenom podnošenju nehumanih uvjeta boravka i raznim oblicima psihofizičkih zlostavljanja
- humanost u odnosu na nehumanost agresora – kršćanske vrednote ljubavi, istine i pravde služile su im kao vodilje u odupiranju nepravdi, nasilju i mržnji.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Rezultati ovoga istraživanja pokazuju kako je religioznost u kriznoj društvenoj/ratnoj situaciji (na primjeru Domovinskoga rata u Vukovaru) čimbenik koji ima pozitivnu ulogu u procesu suočavanja stanovništva s novonastalim okolnostima.

Na temelju razvijene supstantivne utemeljene teorije o religioznosti stanovnika grada Vukovara tijekom Domovinskoga rata može se zaključiti kako stanovništvo, koje primarno pripada tradicionalnoj crkvenoj religioznosti, suočeno sa specifičnim kontekstom krizne ratne situacije razvija poseban oblik osobne, izvaninstitucionalne, religioznosti. Ne izlazeći izvan granica osobnog aspekta tradicionalne religioznosti, razvijanje takva individualnog osobnog odnosa prema transcendentnom biću (Bogu) pomaže stanovništvu u postizanju sekundarne kontrole nad vlastitim životom, kao supstitucija za nemogućnost primarne kontrole. Kroz navedeni odnos vidljiv je i odabir kolaborativnoga (suradničkog) pristupa u postizanju kontrole nad vlastitim životom, u kojem pojedinci, zajedno s transcendentnim bićem, sudjeluju kao aktivni partneri u suočavanju s kriznom ratnom situacijom. Na taj način postignuta sekundarna kontrola nad vlastitim životom stanovnicima omogućuje da se, razvijanjem duhovne snage, lakše suoče s kriznom društvenom/ratnom situacijom i podnesu nehumane uvjete s kojima se suočavaju.

Rezultati ovoga istraživanja mogu se dijelom usporediti sa zaključcima Rogića Nehajeva, koji u okviru vlastitih širih razmatranja o fenomenu Vukovara '91. progovara upravo o važnosti osobnog odnosa prema Bogu za stanovnike grada Vukovara 1991. Pritom posebice ističe specifičnost u oblikovanju njihovih molitvi:

Na što god pomislili u vukovarskoj obrani, ne može se izbjeci želja da se u tijek događanja uplete nebo i da Bog ispravi nepravde. U uvodu već spomenuti sram što čovjek nema potrebne ovlasti i sposobnosti za takvo što bio je tada tako običan. Zato je, zacijelo, i poticao na gotovo nadnaravnu snalažljivost; njome su bili, po pravilu, iznenađeni i sami Vukovarci ... Znajući ponešto o Bogu, može se prihvatiti da su ga tupi i ubogi logorski batinaši samo rastuživali svojom okrutnošću. Ali žive muke vukovarskih zatočenika, njih same, nesumnjivo, nisu samo rastuživale. Jer je između neba i pendreka (ili željezne štange, ili slična "lirskog" pomagala) stajao živ čovjek, njegovo tijelo, nepopravljivo različito od neba. Njegova potreba za čudom bila je puno određenija nego što je opisuje i jedna konvencionalna molitva. Izvan svake naslijeđene predodžbe o njoj ... Tko pozornije čita vukovarske zapise iznenadit će se koliko je u njima malo bogobožnosti na koju smo navikli u običnom misnom prizoru. Ali njezino povlačenje nije iza-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 26 (2017), BR. 1,
STR. 19-40

BENDRA, I.:
ULOGA RELIGIOZNOSTI...

zvano gubitkom pobožnosti. Nego novim mjestom s kojega se s nebom razgovara. Kada ljudi koji su se borili za dah u logorskim zlostavljanjima posežu za molitvom, ona više nije institucionalno propisan tekst koji se po zadaći izgovara, a po potrebi slijedi. Molitva je trag novog mjesta. I koliko je ono rizično, neodređeno, i fizički bolno, toliko je i sama molitva konfuzna, odlučna, nepregledna. Ali, paradoksalno, sveta. (Rogić Nehajev, 1998, str. 64-65, 84).

Same rezultate ovoga istraživanja nemoguće je usporediti s nekim drugim dosadašnjim studijama, jer se ono odnosi na specifično područje i na specifičnu populaciju. Međutim, analizom mnogih istraživanja s područja medicinske sociologije, psihologije religije ili psihijatrije, u kojima je primjenom metodologije utemeljene teorije istraživan fenomen religioznosti, mogu se pronaći određene sličnosti u dobivenim rezultatima. Tako se u mnogim istraživanjima kojima se proučavala uloga religioznosti ili duhovnosti za pojedince koji se suočavaju sa životnim krizama ili traumama, poput rata, prirodnih katastrofa, težih bolesti ili prilagodbe izbjeglica na zemlje useljenja, naglašava upravo važnost osobne molitve i osobnog odnosa prema Bogu kao načinu koji im omogućuje lakše suočavanje s traumom (Walton i Sullivan, 2004; Tausch i sur., 2011; UNHCR, 2009; Plakas, Boudioni, Fouka i Taket, 2011), a to je potvrdilo i ovo istraživanje.

BILJEŠKE

---

¹ S obzirom na činjenicu da se, u okviru prostornih ograničenja ovoga rada, ne možemo referirati na sva istraživanja koja su se bavila navedenom problematikom, čitatelje upućujemo na radove Marinović Bobinac, 2005; Marinović Jerolimov, 1999, 2000, 2005a i 2005b, u kojima se daje detaljan pregled referencija o navedenim istraživanjima.

² Za detaljnije informacije o istraživanju i djelomičan prikaz rezultata vidjeti u: Mihaljević i Bendra, 2012; Bendra, 2015; Bendra i Mihaljević, 2016.

³ Povećanje razine religioznosti promatrano je kroz dimenziju religijske prakse, gdje je najveće povećanje uočeno u prakticanju osobne molitve. Tako je u odnosu na 41% onih koji su izjavili kako su se u predratnom razdoblju molili svakodnevno, za vrijeme ratnog razdoblja ta brojka povećana na 67,4%, od kojih je 43,8% izjavilo kako su se molili i nekoliko puta na dan (Mihaljević i Bendra, 2012, str. 107).

⁴ Detaljnije o istraživanim indikatorima koji potvrđuju navedeno vidjeti u: Mihaljević i Bendra, 2012.

⁵ Najčešće doživljena iskustva odnose se na tzv. potvrđujuća i odgovorena iskustva (Glock i Stark, 1965), poput doživljenog osjećaja da ih Bog poznaje i čuva (72,2%), da su im molitve uslišane (71,5%) ili da su doživjeli trenutak u kojem su osjećali Božju snagu i prisutnost (66%).

⁶ I drugi autori socioreligijskih istraživanja fenomena religioznosti u Hrvatskoj utvrdili su nedostatnost isključive primjene kvantitativnih istraživačkih metoda, poput Marinović Jerolimov, 1995; Tadić, 1998; Marinović Bobinac, 2005; Črpić i Zrinščak, 2010 i dr.

⁷ Detaljan popis publikacija vidjeti u: Bendra, 2015, Prilog 5.

⁸ Popis publikacija vidjeti u: Bendra, 2015, Prilog 6.

⁹ Za detaljnije informacije o prednosti ove metodologije u okviru socioloških proučavanja fenomena religioznosti vidjeti u: Bendra, 2015; Bendra i Mihaljević, 2016.

¹⁰ Detaljan popis svih kodova vidjeti u: Bendra, 2015, Prilog 4.

¹¹ Zatočenicima su pri dolasku u logore oduzimani sakralni predmeti te su oni izrađivali nove od raznih predmeta, poput kruha ili vune, i pravili križice ili krunice.

¹² Molitvu su zapisali vukovarski zatočenci na kartonskom ovitku od kekca i danas se nalazi sačuvana u muzeju u sklopu HDSKL u Vukovaru.

¹³ Za detaljnije informacije o izravnim i neizravnim uvjetima vidjeti u: Bendra, 2015; Bendra i Mihaljević, 2016.

¹⁴ Među oblicima fizičkoga zlostavljanja, ponajprije tijekom boravka u nekom od srpskih koncentracijskih logora, ističu se: nepružanje liječničke pomoći ranjenicima i bolesnicima, zlostavljanje izgladnjivanjem, zlostavljanje tijekom ispitivanja, boravka u smještajnim prostorima, u samicama, dolaska u logore (špalir), odlaska i dolaska na toalet, objeda, tuširanja itd. Među psihičkim zlostavljanjima ističu se razne tehnike zastrašivanja: odvođenje na boravak u samice, lažne razmjene, tjeranje na davanje i potpisivanje lažnih izvjava, slušanje i gledanje mučenja drugih, onemogućavanje kontakta s vanjskim svijetom i Međunarodnim crvenim križem i druge.

¹⁵ Ovdje je potrebno napomenuti kako su pojmovi *supstitucije* (oblik ponašanja u suočavanju s kriznom društvenom situacijom) i *sekundarne kontrole nad primarnom kontrolom* (tehnike suočavanja s poteškoćama) preuzeti iz psihoreligijskih istraživanja (Čorić, 2002; Pargament, 1997), kao indikatori za objašnjenje i razumijevanje fenomena religioznosti u istraživanom kontekstu.

¹⁶ Pojam kolaborativnoga pristupa također je preuzet iz psihoreligijskih istraživanja kao indikator kojim se želi istaknuti jedan od pristupa vjernika vlastitoj odgovornosti i kontroli u suočavanju s nevoljama (Čorić, 2002, str. 226-227).

LITERATURA

Bendra, I. (2015). *Religioznost stanovnika Vukovara za vrijeme opsade 1991.* (Neobjavljena doktorska disertacija). Hrvatski studiji, Zagreb.

Bendra, I. i Mihaljević, V. (2016). Primjena metodologije utemeljene teorije u sociološkim proučavanjima fenomena religije i religioznosti. *Bogoslovska smotra*, 86(4), 891–914. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=257430.

Burilović, S. i Parlov, M. (2013). Krunica u Domovinskom ratu. Znak vjerskog rata ili vjere u ratu? *Služba Božja*, 53(2), 156-177. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=154315

Creswell, J. W. (2000). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.

Cvikić, S. (2012). The Vukovar Battle in the context of public and scholarly discourse about Yugoslavia's dissolution and Homeland War in Croatia. *Croatian Studies Review (Časopis za hrvatske studije)*, 8(1), 11–62. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=151261

Čorić, Š. Š. (2002). Religioznost i suočavanje s nevoljama (coping). *Obnovljeni život*, 57(2), 221–238. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=2233

Črpić, G. i Zrinščak, S. (2010). Dinamičnost u stabilnosti: religioznost u Hrvatskoj 1999. i 2008. godine. *Društvena istraživanja*, 19(1-2), 3–27. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=79776

Denzin, N. K. i Lincoln, Y. S. (2000.), *Handbook of qualitative research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Glock, C. Y. i Stark, R. (1965). *Religion and society in tension*. Chicago, Ill.: Rand McNally.

Marinović Bobinac, A. (2000). Dimenzija religioznog iskustva. *Sociologija sela*, 38(147/148) 1/2 supplement, 95–109.

Marinović Bobinac, A. (2005). Dimenzija religioznog iskustva u Hrvatskoj: "šapat anđela" iz sociologijske perspektive. *Sociologija sela*, 43(2), 339–370. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=52692.

Marinović Jerolimov, D. (1995). Višedimenzionalni pristup u istraživanju religioznosti: smjernice za istraživanja u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 4(6), 837–851. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=51314

Marinović Jerolimov, D. (1999). Religijske promjene u Hrvatskoj od 1989. do 1996. godine. U I. Grubišić i S. Zrinščak (Ur.), *Religija i integracija* (str. 187–204). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Marinović Jerolimov, D. (2000). Religijske promjene u tranzicijskim uvjetima u Hrvatskoj: promjene u dimenzijama religijske identifikacije i prakse. *Sociologija sela*, 38(147/148) 1/2 supplement, 43–80.

Marinović Jerolimov, D. (2005a). Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj: teorijsko-hipotetski okvir istraživanja. *Sociologija sela*, 168(2), 289–302. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=52668

Marinović Jerolimov, D. (2005b). Tradicionalna religioznost u Hrvatskoj 2004.: između kolektivnoga i individualnoga. *Sociologija sela*, 168(2), 303–338. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=52670

Matić, P. F. (2001). *Ništa lažno*. Zagreb: Vlastita naklada, Tiskara Impress.

Mihaljević, I. i Bendra, I. (2012). Neki empirijski pokazatelji religioznosti stanovništva Vukovara za vrijeme opsade grada (25. kolovoza – 18. studenoga 1991.). U D. Živić (Ur.), *Victor quia victima – Nada za Hrvatsku* (str. 97–114). Zagreb – Vukovar: Institut društvenih

znanosti Ivo Pilar – Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda – Ogranak Matice hrvatske Vukovar.

Mihaljević, V. i Krezo, I. (2002). *Bog u rovu. Vojno dušobrižništvo u hrvatskom Domovinskom ratu*. Zagreb: Institut društvenih znanosti i Nakladni zavod Matice hrvatske.

Mihaljević, V. (2005). Socioreligijsko promišljanje o Vukovaru kao paradigmi Muke. Od iskustva žrtve do iskustva Svetoga. U J. Čikeš (Ur.), *Pasijska baština 2004. Muka kao nepresušno nadahnuće kulture. Vukovar kao paradigma muke* (str. 285–306). Zagreb: Udruga Pasijska baština.

Mihaljević, V. (2007). Religija u izgradnji mira, dijaloga i (ne)tolerancije. U D. Živić i I. Žebec (Ur.), *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja* (str. 147–166). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Mihaljević, V. (2011a). Uloge i značenja religije u stradanju Vukovara '91. godine i u obnovi Vukovara u poslijeratnom razdoblju. *National security and the future*, 12(4), 105–133. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=143136

Mihaljević, V. (Ur.) (2011b). *Kukuruzni put spasa. Vukovarski križni put*. Zagreb: Fond za obnovu i razvoj grada Vukovara.

Mihaljević, V. (2013). Religijska istina o Vukovaru. U D. Živić, S. Špoljar Vržina, V. B. Lupis i S. Cvikić (Ur.), *Vukovar '91. – Istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)* (str. 271–292). Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Ogranak Matice hrvatske Vukovar.

Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: The Guilford Press/ A Division of Guilford Publications.

Perković, A. (2000). Duhovnost kao čimbenik obrane Vukovara. U J. Jurčević (Ur.), *Vukovar '91.: Značenje, vrednote, identitet* (str. 29–36). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Perković, A. (2012). Iskustvo žrtve i mučeništva. U D. Živić (Ur.), *Victor quia victima – Nada za Hrvatsku* (str. 115–124). Zagreb – Vukovar, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda i Ogranak Matice hrvatske Vukovar.

Plakas, S., Boudioni, M., Fouka, G. i Taket, A. (2011). The role of religiosity as a coping resource for relatives of critically ill patients in Greece. *Contemporary Nurse*, 39(1), 95–105. <https://doi.org/10.5172/conu.2011.39.1.95>

Rehak, D. i Sučić, S. (2006). Vukovarski rat. U Š. Šarčević (Ur.), *Vukovarski zbornik 1* (str. 193–212). Vukovar: Ogranak MH Vukovar.

Rogić Nehajev, I. (1998). *Smaragdni brid: Vukovar 91. i hrvatski identitet*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Runtić, A. (2009). *Junaci Domovinskoga rata: ratne priče iz Domovinskoga rata*. Vinkovci: Neobična naklada.

Strauss, A. L. i Corbin, J. M. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.

Šantić, J. (2000). Krunica i duhovnost u hrvatskom Domovinskom ratu. U J. Jurčević (Ur.), *Vukovar '91.: Značenje, vrednote, identitet* (str. 37–50). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Šundalić, A. (1999). *Crkva, vjera i politika: aspekti sociološkog istraživanja u istočnoj Slavoniji*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Tadić, S. (1998). Religiozno iskustvo – neistraživana i/ili neistraživa dimenzija religije i religioznosti. *Društvena istraživanja*, 7(3), 359–373. Dostupno na <http://hrcak.srce.hr/20473>

Tadić, S. (2002). *Tražitelji Svetoga: prilog fenomenologiji eklezijalnih pokreta*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Tausch, C., Marks, L. D., Brown, J. S., Cherry, K. E., Frias, T., McWilliams, Z., Melancon, M. i Sasser, D. D. (2011). Religion and coping with trauma: Qualitative examples from hurricanes Katrina and Rita. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 23(3), 236–253. <https://doi.org/10.1080/15528030.2011.563203>

UNHCR (2009). *The coping processes of adult refugees resettled in New Zealand*. Dostupno na <http://www.unhcr.org/4b167d769.pdf>

Wach, J. (1962). *Sociology of religion*. Chicago: The University of Chicago Press.

Walton, J. i Sullivan, N. (2004). Men of prayer: Spirituality of men with prostate cancer. A grounded theory study. *Journal of Holistic Nursing*, 22(2), 133–155. <https://doi.org/10.1177/0898010104264778>

The Role of Religiosity During Situations of Social Crisis. Example of the Homeland War in Vukovar

Ivana BENDRA
Institute of Social Sciences Ivo Pilar –
Regional Center Vukovar, Vukovar

War, as the most severe form of social crisis, leads to numerous changes in the personal and social aspects of the lives of individuals who are involved in it. The aim of this research is to determine the role and significance of religiosity for the individual, along with the social behavior of Vukovar's Catholic population while they managed the war crisis situation (Homeland War in 1991). The research was conducted with the application of qualitative methodology: grounded theory methodology (paradigmatic model of Strauss and Corbin), in-depth interviews (12) and narrative analysis (72 publications from the collection of books about the Homeland War in Vukovar). The results, however, indicate that among the population, which primarily belongs to traditional church religiosity, a special form of personal, beyond the ritual, religiosity occurred, conditioned by the specific circumstances which the people found themselves in.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 26 (2017), BR. 1,
STR. 19-40

BENDRA, I.:
ULOGA RELIGIOZNOSTI...

Based on the developed substantive grounded theory, it is evident that people primarily practiced an individual personal relationship with a Transcendent being (God), which had a positive role in the population's confrontation with the new circumstances, thus strongly affecting their personal and social behavior. Practicing such a relationship enabled them to achieve secondary control over their lives, as a substitute for the inability of primary control, thus developing spiritual strength to ease and cope with the social crisis/war situation.

Keywords: traditional religiosity, personal religiosity, religious experience, religious practice, grounded theory paradigmatic model, Homeland War in Vukovar

Međunarodna licenca / International License:
[Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)